

Küreselleşme Koşullarında Dünya Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırımlara Genel Bir Bakış

Semiha Aytemiz

Yrd. Doç. Dr.

Mersin Üniversitesi

İİBF, İktisat Bölümü

E-posta: ksemiha@mersin.edu.tr

Özet: Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırım (DYY)'ların günümüzde ulaştığı boyut araştırılmaktadır. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde DYY'lar tanımlanarak yatay ve dikey DYY'lar hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde DYY'ları gerçekleştiren aktörler olarak ulus-ötesi şirket (UÖŞ)'ler incelenmektedir. Son bölümde ise, DYY'ların coğrafi ve sektörel dağılımı gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı yatırım, ulusötesi şirket, uluslararası üretim

An Overview of Foreign Direct Investments in the World Economy within the Context of Globalization

Abstract: This study investigates the current gravity of foreign direct investments (FDI). In this context, the study is composed of three sections. In the first section, FDI's are defined and horizontal and vertical FDI's are described. The second section examines the transnational corporations as FDI makers. The last section investigates the geographical and sectoral dispersion of FDI's throughout developed and developing countries.

Keywords: Foreign direct investment, transnational corporation, international production

Giriş

Küreselleşme, uluslararası mal, hizmet ticareti ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile dünya ekonomisinde gözlenen bütünleşme eğilimidir. Küreselleşme süreci, artan uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinde vücut bulmaktadır, çünkü ulusal ekonomiler dünya ekonomisi ile bu iki kanal üzerinden bütünleşmektedirler. Bu nedenle, ticaret ve sermaye hareketleri küreselleşme sürecinin en önemli unsurlarıdır. Ayrıca, ticaret ve sermaye hareketlerinin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik

düzenlemelerin yanı sıra, teknolojik gelişmeler, özellikle yeni üretim teknolojileri, elektronik ve telekomünikasyon sektörlerindeki hızlı gelişmeler ve ulaşım maliyetlerindeki düşüşler bu unsurların hareketliliğini artırarak küreselleşme sürecinde önemli bir rol oynamaktadırlar.

Ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasının ardından kambiyo denetimlerinin de kaldırılması sonucunda dünya ekonomisi malların yanı sıra sermayenin de büyük ölçüde serbestçe dolaştığı küresel bir alan haline gelmiştir. 1980 sonrası dünya ekonomisi ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar açısından ele alındığında, baskın etkenin doğrudan yabancı yatırımlar olduğu görülmektedir ve ticarete olduğu gibi yatırımlar da gelişmiş ülkeler arasında yoğunlaşmıştır. Ancak, küreselleşme açısından önemli olan DYY'ın alıcı ülkelerin ekonomisine olan katkısı değil dünya ekonomisinin bütünleşmesine yaptığı katkıdır. DYY'lardaki hızlı genişleme dünya ekonomisinde uluslararası üretimin rolünü büyüterek bu yatırımları dünya ekonomisinin bütünleşme sürecinde temel etken haline getirmektedir. Ayrıca, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de maliyetlerde azalma sağlaması ve ulusötesi şirketlerin (UÖŞ) kendilerine özgü üstünlükleri birleşince ana ülkeden uzakta üretim yapmak mümkün hale gelmiştir. Böylelikle UÖŞ'ler, özellikle imalat sanayinde üretim ve bilgi-işlem teknolojilerinin buna olanak vermesi sayesinde, üretim sürecini aşamalara ayırmakta ve her aşamayı karşılaştırmalı üstünlük yapısına en uygun koşullara sahip ülkelerde gerçekleştirme yoluna gitmekte ve dünya küresel bir fabrikaya dönüşmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada DYY'ların günümüzde ulaştığı boyut araştırılmaktadır. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde DYY'lar tanımlanarak yatay ve dikey DYY'lar hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde DYY'ları gerçekleştiren aktörler olarak UÖŞ'ler incelenmektedir. Son bölümde ise, DYY'ların coğrafi ve sektörel dağılımı gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirilmektedir.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), UÖŞ'ler ya da girişimciler tarafından üretimin başka ülkelere yayılmasını ifade etmektedir. Genel olarak doğrudan yabancı yatırım, bir ülkede bir firmayı satın almak, yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesi sağlamak ya da mevcut bir firmanın sermayesini artırmak yoluyla, o ülkede bulunan firmalar tarafından başka bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırım olarak tanımlanabilir (Efe, 2002:3-4). DYY'lar kapsamı içinde üç tip yatırım türü ortaya çıkmaktadır (UNCTAD, 1999:465). Bunlar, öz sermaye, yatırıma dönüşmüş kazançlar ve şirket içi borçlanmalardır. Doğrudan yabancı yatırımcının, kendi ülkesi dışındaki bir girişimin hisselerinin alınmasına ilk yatırım ya da öz sermaye denmektedir. Kâr payı olarak dağıtılmayan, doğrudan yatırımcının gelirlerdeki payı, başka bir deyişle doğrudan yabancı

yatırımcı tarafından çekilmeyen kazançlar, yeni yatırıma dönüşmüş kazançlar olarak tanımlanır. Doğrudan yatırımcılarla, ilgili bağlı şirketler arasındaki kısa ya da uzun dönemli borç ve alacak fonları şirket içi borçlanmalar anlamına gelmektedir. DYY'lar ülkeler arasında sermaye transferlerinin bir piyasa işlemi olmadan bir ülkeden ötekine aktarılması biçiminde olmaktadır. Burada yatırım yapan asıl şirkete "ana şirket", yabancı ülkede edinilen şirkete de "yavru şirket", "bağlı şirket" ya da "şube" denilmektedir.

DYY'ları özel bir sermaye transferi olarak ele alıp değerlendirmek mümkündür. Fakat bu özel sermaye transferinin iki özelliği vardır (Karluk, 2001: 102). Bunlar;

- DYY bir sermaye transferi olmakla birlikte, aynı zamanda teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımı da sağlamakta ve bu nedenle işletmelerin sadece kuruluş ve teçhizatının finansmanı olarak değerlendirilmemektedir. DYY bu rolünden dolayı, işletmecilik ustalığı ve bilgiyi (know-how) de birliğinde getirmekte, ayrıca rekabet faktörünü ülkeye sokmaktadır.
- DYY'lar genellikle sanayi sektörüne yöneliktir ve daha çok bir ülkeden öteki ülkeye sermaye transferi biçiminde değil, bir ülkenin X sanayi sektöründen öteki ülkenin X sanayi sektörüne akış biçimindedir. Dolayısıyla DYY'lar, sanayi kesimleri arasında bir sermaye akışı özelliği taşımaktadır. Bu sermaye akışı, yatay ve dikey yatırımlar biçiminde meydana gelmektedir.

DYY'ın iç piyasaya dönük olanları 'Yatay DYY' olarak adlandırılmaktadır ve aynı ürünün farklı yerlerde üretilmesi ve üretildiği yerdeki pazara sunulmasını ifade etmektedir (Markusen v.d., 1996: 1-2; Hummels v.d., 1999: 2). Bu nedenle, DYY'ların bu türü çoğunlukla ticareti ikame edicidir. Ana firma ihracat yaptığı bölgede üretim yapmaya başlar. Buradaki itici güç, sunum maliyetlerinde (ulaştırma maliyetleri ya da tarifeler) indirim sağlamak ya da firmanın o piyasadaki rekabetçi pozisyonunu güçlendirmek olabilir.

DYY'ların bu türünün kuramsal analizi, ölçeğe göre artan getiri ve piyasa yapısını temel alan 'Yeni Ticaret Kuramı'na dayanır. Kuram, ihracat yoluyla piyasaya giriş maliyetlerinin (ulaşım maliyetleri ve tarifeler) yüksek olduğu ya da yeni bir üretim yeri kurma maliyetinin düşük olduğu durumlarda DYY'ların ihracatla yer değiştireceği öngörüsünde bulunur. Bu, aynı zamanda beraberinde yatay uzmanlaşmayı da getirmektedir. Piyasa büyükse firma ihracat yapmak yerine orada üretim yapmayı tercih eder. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, piyasa daha büyük olduğunda çıktı başına düşen sabit maliyet miktarı daha az olacaktır. İkincisi, daha büyük piyasa, daha çok firmanın olmasını ve daha yoğun bir rekabet ortamını getirecektir. Bu durum, daha düşük fiyatlamaya yol açacak, bu ise ihracat yerine o bölgede üretimin

daha kârlı olması anlamına gelecektir. Yatay DYY çoğunlukla, benzer faktör donanımına sahip ülkeler arasında gerçekleşmektedir.

DYY'ların düşük maliyetli girdi arayışı ile gerçekleştirilenleri ise 'Dikey DYY' olarak adlandırılmaktadır. Üretim zincirinin dikey olarak aşamalara ayrılmasını ve bu üretim aşamalarının düşük maliyetli bölgelerde yeniden kurulmasını ifade etmektedir. Bu da ülkeler arasında dikey ilişkilerin olması, başka bir deyişle, ülkeler arasında bir üretim zincirinin varlığı anlamına gelmektedir (Markusen v.d., 1996: 2; Hummels v.d., 1998: 4; Hummels v.d., 1999: 59). Dikey DYY çoğunlukla ticaret yaratıcıdır, çünkü üretimin farklı aşamalarında farklı ülkeler uzmanlaştığı (dikey uzmanlaşma)¹ zaman uluslararası üretim artmakta, bu üretim artışı da uluslararası ticarete paralel bir artışa yol açmaktadır. Daha net bir ifade ile UÖŞ'ler, üretim sürecinin her bir aşamasını farklı ülkelerde gerçekleştirmekte ve her bir aşamada üretilen ürünler nihai mal aşamasına gelinceye kadar diğer bölgelerdeki üretim birimlerine taşınmakta, ki bu da firma içi ticarete yol açmaktadır.

Uzaklık ve piyasa büyüklüğü firmaların şubelerini nerede kuracaklarının en önemli belirleyicileridir. Piyasa büyüklüğüne uyum sağlamak için yatırımın büyükçe bir oranı ana firmaya yakın bir yerde gerçekleştirilirken; uzaklığa uyum sağlamak için yatırımlar en büyük piyasalara sahip ülkelere doğru yönlendirilir. Gerçekte, DYY'ların çok büyük bir oranı yatay yatırımdır ve dünya piyasasından çok yöneldiği ülkenin tüketicisine hizmet verir.

Ulusötesi Şirketler

İki dünya savaşı ve 1930 bunalımı ile kesintiye uğrayan uluslararası ekonomik bütünleşme süreci, 1945'ten sonra yeniden canlanmıştır. 1973'e kadar kesintisiz devam eden bu süreç, ekonomisi en ileri durumda olan ülkelerde büyük sanayi gruplarının oluşmasını teşvik etmiştir. Bu gruplar, yabancı ülkelere doğru genişleyerek uluslararası bir boyut kazanmışlar ve o sırada o kadar güçlü olmasalar da bugün ulusötesi şirketler (UÖŞ) adıyla bilinen tanım ortaya çıkmıştır (Adda, 2002: 85).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisi, ulusötesi şirketlerin gelişip yayılmasına tanık olmuştur. Her ne kadar savaş öncesi dönemde de gelişmiş ülkelerin bazı şirketlerinin uluslararası faaliyetleri mevcut idiyse de, modern anlamda UÖŞ'in ortaya çıkışı, İkinci Dünya Savaşı sonrasındadır (Hirst ve Thompson, 2000: 46). Son yıllarda oldukça büyüyen bu şirketlerin

¹ Dikey uzmanlaşma ile bir malın üretiminde farklı aşamaların farklı ülkelerde gerçekleştirilmesi anlatılmaktadır. Bir ülke bir malın üretiminin bir ya da birkaç aşamasında uzmanlaşmakta ancak söz konusu uzmanlaşma, malın, üretim süreci aşamalarının hepsinde gerçekleşmemekte ve en azından malın bir bölümü uluslar arası sınırdan bir kereden fazla geçmektedir. Geniş bilgi için bkz. Hummels,D.,J.Ishii ve Kei-Mu Yi, "The Nature and Growth of Vertical Specialization in World Trade", FED of New York Research Paper, March,1999; Hummels,D., D. Rapaport ve Kei-Mu Yi, "Vertical Specialization and the Changing Nature of World Trade", FED of New York Economic Policy Review, June, 1998, s.79-99.

bazılarının toplam satışları bir çok GOÜ gayri safi milli hasılası (GSMH)'ni geçmektedir.

Ulusötesi şirketlerin tamamen kabul görmüş genel bir tanımı olmamakla birlikte bu çalışmada "yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyen şirketler"² (Alpar, 1978: 26) tanımı kullanılmaktadır. Böylece, ulusötesileşme deyimi, şirketlerin, genellikle tek ulusluluk özelliklerinden ödün vermeden birçok ulusal pazara yerleşmesini tanımlamayı amaçlamaktadır.

Firmaları ulusötesileşmeye iten nedenler temel olarak ikiye ayrılmaktadır. Birinci neden, daha fazla yerel piyasaya sahip olmak ve ikinci neden ise, daha düşük girdi maliyetleri ile çalışmaktır. Bir başka deyişle, daha fazla kâr elde etmektir. Dunning (1988: 42), UÖŞ'in gelişmesini üçe ayırmaktadır: a) Hammadde temini için kurulanlar "geriye dönük dikey işlemler", b) Pazarları temin ve koruma amacına dönük olanlar "ileriye dönük dikey işlemler" ve c) söz konusu sanayi dalı içerisinde yatay işlemler. Bu gelişme süreci aynı zamanda bu şirketlerin üretim biçimlerini de ifade etmektedir.

UÖŞ'lerin geçmişte ve bugün izledikleri strateji farklılık göstermektedir. Bu şirketlerin 1960'lı yıllardaki stratejisi her pazara uygun malları birçok ulusal pazarda üretmektir. Dolayısıyla şubelerdeki üretimde uzmanlaşma yoktur. Her şube, ana şirketle dikey ilişkilerini koruyan, ama diğer şubelerle bağlantısı olmayan kendi içinde bir kâr merkezidir. Oysa günümüzde şirket stratejisi dünya ölçeğinde belirlenmekte ve söz konusu strateji ürün çeşitliliğini dünya düzeyinde bir bütün haline getirmektedir. Her şube nihai ürünün belli bir parçasının üretiminde uzman bir birime dönüşmektedir (Adda, 2002: 98). Dolayısıyla, geçmişte UÖŞ'ler ithal sınırlamaları ile korunan piyasalarda üretmek ve satmak amacını güderlerken, tarife engellerinin ortadan kalkmasıyla birlikte tüm dünyada hükümetler sınırlarını mal ve sermaye akımlarına açtıkları için UÖŞ yatırımlarında niteliksel bir değişim meydana gelmektedir. Artık "üretimin çok daha geniş bir düzeyde coğrafi ve örgütsel bütünleşmesi ve bir uluslararası bütünleşik üretim sisteminin" (UNCTAD, 1994: 136-137)ortaya çıkışı söz konusudur. UÖŞ'ler "tek başına durma" stratejisinden "bütünleşme" stratejisine geçmektedirler ve artan bir hızda coğrafi olarak dağıtık şubelerini ve parçalı üretim sistemlerini "bölgesel ya da dünya ölçeğinde bütünleşmiş üretim ve dağıtım ağlarına (international production networks)" dönüştürmektedirler.

UNCTAD (1998: 1-6)'a göre 1997 yılı itibariyle, 53 000 UÖŞ faaliyet göstermektedir ve bu şirketlerin ülke dışında en az 448 000 şubesi

² Literatürde bu şirketler çoğunlukla "Çokuluslu Şirketler" ismi ile anılmaktadır. Bu terim mülkiyette ulusötesilik anlamı taşımakta, oysa ulusötesi şirket terimi ise ulustan ayrıklığı daha iyi ifade etmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada Ulusötesi Şirket (Transnational Corporation) terimi kullanılmaktadır.

bulunmaktadır. Uluslararası üretimin ulusötesilere bağlı kısmı toplam doğrudan yabancı yatırım stoku olarak 3.5 trilyon dolardır (Went, 2001: 37). Vernon (1998: 10)'a göre ise, en büyük 200 UÖŞ dünya mal ticaretinin yarısını kontrol etmektedir. Bu şirketler dünya ekonomisinin en dinamik sektörlerinde ve özellikle de elektronik, kimyasallar, otomobil, ilaç ve makine alanında yoğunlaşmaktadırlar.

Neoklasik analiz, UÖŞ'in gittikleri ülkelerde ve özellikle de GOÜ'de ihracata yönelik faaliyet göstermeleri durumunda ülke ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunacaklarını öngörür. Nitekim uluslararası pazarlara açılabilme yeteneklerinin sınırlı oluşu nedeniyle, ihracata yönelik sanayileşme stratejisi uygulayan birçok GOÜ UÖŞ'lerle işbirliğine gitmektedirler; çünkü, UÖŞ'ler gittikleri ülkelerde o ülkelerin dışa açılma derecelerini arttırmaktadırlar. Bu, iki nedenden dolayı olmaktadır: Birincisi, UÖŞ faaliyetleri bir ülkede hızlandığında dışa açılma yönünde o ülke üzerinde baskılar ortaya çıkmaktadır. İkincisi de, GOÜ'lerin, özellikle dışa açık büyüme stratejisini seçenlerin, UÖŞ'leri kendilerine daha fazla çekebilmek için, ekonominin dışa daha çok açılmasını sağlayacak politika uygulamaları getirmeleridir (Kazgan, 1988: 97). Bu durum, dünya sanayi kapasitesinin karşılaştırmalı üstünlüklere göre yeniden dağılımının UÖŞ'ler eliyle gerçekleştirildiği anlamını taşımaktadır.

UNCTAD (2002a: 117)'a göre, ihracata yönelik sektörlerde yatırım yapan UÖŞ, ev sahibi ülkenin dünya ticaretindeki konumunu etkilemekte ve söz konusu ülkenin ihracatta rekabet edebilirliğini güçlendirmektedir. Bu rekabet edebilirlik genel anlamda ülkenin ihracatının büyümesi anlamına gelmekte ise de, aynı zamanda ihracat kompozisyonunun çeşitlenmesi, ihracata konu olan malların teknoloji ve nitelikli işgücü içeriğinin artması ve yerli firmaların dünya ölçeğinde rekabet edebilmesi anlamına da gelmektedir.

Nitekim, Tablo 1, ihracata yönelik UÖŞ'in bağlı şubelerinin ev sahibi ülkelerin imalat sanayi ihracatı içindeki paylarını göstermektedir. Gelişmiş ülkeler içerisinde en yüksek pay %90'la İrlanda'ya en düşük pay ise %14'le ABD'ye aittir. GOÜ açısından, yeni sanayileşen ülkeler (YSÜ)'den Malezya ve Çin en büyük paya sahipken, geçiş ekonomileri olarak isimlendirilen Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri içinde Macaristan %86'lık payla birinci sıradadır. GOÜ'ler, UÖŞ'lerin uluslararası üretim ağlarına katılarak dünya ölçeğindeki talebin daha dinamik ve piyasa erişiminin daha kolay olduğu imalat sanayi sektörlerinde çeşitlendirmeye giderek yüksek katma değer beklentisi içine girmektedirler. Oysa, bu ağlarda yüksek beceri isteyen mallar üretilse dahi GOÜ'lerin (Singapur ve G.Kore dışında) payına emek yoğun ve düşük katma değerli kısımlar, örneğin montaj düşmektedir. Kalkınmanın ilk aşamalarında uluslararası üretim ağları ile bütünleşmek istihdamı ve geliri artırabilir ve faaliyet alanlarını genişletebilir. Fakat burada ekonominin bütünüyle geriye doğru bağlantıları sınırlı bir doğrudan yabancı yatırımla karşılaşma riski vardır. Bu durum ise GOÜ'lerin dünya ihracatı içindeki görece paylarının yükselmekle birlikte imalat sanayi gelirlerinin (katma değer), ihracat paylarında meydana gelen artıştan daha düşük bir oranda artmasına yol

açmaktadır. Bu da, UÖŞ'in şubelerinin söz konusu ülkelerde yerel bağlar kurmadan faaliyet gösterdiklerine işaret etmektedir. GOÜ'lere üretimin sadece emek-yoğun kısmını transfer eden UÖŞ şubeleri ev sahibi ülke ekonomisinden izole edilmekte, sadece ucuz işgücü kaynaklarını kullanmakta ve girdiler ender olarak yerel ekonomiden sağlanmaktadır. Dolayısıyla, "üretim maliyetleri açısından en uygun ülkede üret ve oradan dünyaya sat" ilkesinden (worldwide sourcing) hareket edilmekte ve üretim maliyetlerini düşürmek ve kendi anavatanı ve/ya da öteki ülke pazarlarına satım amaçlanmaktadır (Tanyılmaz, 2000: 130).

Tablo 1: Seçilmiş Bazı Ülkelerde UÖŞ şubelerinin İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payları (%) (Elde Edilebilen Yıllar)³

	Ülkeler	Yıllar	İhracat Payları
Gelişmiş Ülkeler (G.Ü.)	ABD	1985	6
		1999	14
	İsveç	1990	21
		1999	36
	İrlanda	1991	74
		200	90
Gelişmekte Olan Ülkeler (G.O.Ü.)	Çin	1991	16
		2000	44
	Malezya	1985	18
		1995	49
	Singapur	1994	35
		1999	38
Geçiş Ekonomileri (G.E.)	Çek Cumhuriyeti	1193	15
		1998	47
	Macaristan	1995	52
		1999	86
	Polonya	1998	35
		2000	52

Doğrudan Yabancı Yatırımların Coğrafi ve Sektörel Dağılımı

İki dünya savaşı arası dönemde yaşanan ekonomik bunalım ve daralma ülkelerin içlerine kapanmalarına ve korumacılığı arttırmalarına neden olmuş, özellikle 1929 yılında yaşanan bunalım sermaye hareketlerinde azalmaya yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni ekonomik düzen ile ticarete olduğu gibi DYY'larda da artışlar görülmüştür. Hirst ve Thompson (2000: 78)'a göre, 1980'li yılların başından beri dünya ekonomik gelişimini

³ Kaynak: UNCTAD, 2002b, Tablo VI.3, s. 154.

belirleyen baskın etken 1945-1973 dönemindeki gibi ticaret değil, doğrudan yabancı yatırımlardır ve en büyük yatırımlar gelişmiş ülkeler arasında cereyan etmektedir. UNCTAD (1997)'a göre, 1970 yılından bu yana geçen dönem boyunca DYY'larda üç ayrı yükselme dönemi yaşanmaktadır: Bunlar, 1979-81, 1986-90 ve 1995 sonrası. İlk yükseliş dönemi petrol krizi sonucu gelişmiş ülkelerden, özellikle Ortadoğu'daki petrol sahibi ülkelere yapılan yatırımlara; ikinci dönem artışları, korumacılığa tepki olarak hızlanan yatırımlara, deregülasyon uygulamalarına ve enformasyon teknolojisi alanındaki gelişmelerin üretim faaliyetlerini kolaylaştıran etkisine bağlanmaktadır. 1995'ten bu yana yaşanan yabancı yatırım girişlerindeki yükselişte Çin ve ABD'nin (toplamın üçte biri), yabancı yatırım çıkışlarındaki artışta ise, ABD ve İngiltere'nin paylarının (toplamın %40'ı) belirleyiciliği vurgulanmaktadır. Yine de, 1990'larda yatırımların yönünde bir kayma vardır. Büyük paylar halinde yatırımlar gelişmekte olan ülkelere yönelmektedir. Tablo 2, DYY'ların ülke gruplarına göre dağılımını göstermektedir. Tablonun geneline bakıldığında, DYY miktarlarının 1980 yılı dışında düzenli olarak arttığı gözlenmektedir. Yine, tablodan da görüleceği üzere, içe yönelik DYY'ların büyükçe bir oranına ev sahipliğini gelişmiş ülkeler sürdürmekteyse de, 1990'lı yıllarda GOÜ'lere yönelen yatırımların payında artışlar gözlenmektedir. Bu gelişmenin temelinde GOÜ'lerin daha cazip yerleşim avantajları sunmasından öte, gelişmiş ülke ekonomilerinde 1990 yılında yaşanan resesyon yatmaktadır. Söz konusu resesyon döneminde Tokyo Borsası çökmüş, ABD'de ekonomik faaliyetler daralmış ve bazı ülkelerin finansal sistemlerinde zayıflıklar baş göstermiştir.

Bununla birlikte yine de, yatırımların büyükçe bir kısmı gelişmiş ülkeler arasında, çoğunlukla da ABD, AB ve Japonya üçgeni içinde gerçekleşmektedir. ABD, AB ve Japonya dünya ticaretinin yarısını yapmalarına karşılık bu ülkelerin şirketleri DYY'da hem mevcut yabancı yatırım stokunun, hem de dış yatırım akımının %80'ine kaynaklık etmektedir (Somel, 1996: 87). Üstelik, bu ülke şirketleri GOÜ'lere yaptıkları yatırımları kendi bölgelerinde yoğunlaştırma eğilimi göstermektedir. ABD, Orta ve Güney ABD bölgesinde birçok ülkedeki yabancı yatırımlarda başlıca kaynak ülkedir. NAFTA (Kuzey ABD Serbest Ticaret Anlaşması) çerçevesinde Meksika'ya ABD yatırımlarının önemi giderek artmaktadır. Hong Kong, Tayvan, Tayland, Singapur ve Güney Kore'de 1980'li yıllarda yabancı yatırımlardaki hâkimiyetini ABD Japonya'ya kaptırmış durumdadır. Doğu ve Orta Avrupa'da ise AB yatırımları egemen konumdadır.

İçe yönelik DYY akımları GOÜ'ler açısından incelendiğinde, bu ülkeler arasında öne çıkan ülkeler Güney, Doğu ve Güneydoğu Asya ile Latin ABD ve Karayip ülkeleridir.

Tablo 2: İçe Yönelik DYY'ların Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (% , 1970-2006)⁴

	1970	1980	1990	2000	2006
Dünya	100	100	100	100	100
Gelişmiş Ülkeler (GÜ)	71.3	86.1	82.2	81.4	66.9
Geçiş Ekonomileri	---	0.0	0.0	0.5	4.1
Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)	28.7	13.9	17.8	18.1	29.0
Afrika	9.4	0.7	1.4	0.7	2.7
L.Amerika ve Karayipler	11.9	11.7	4.8	6.9	6.4
Asya	6.4	1.2	11.2	10.5	19.9
Doğu, Güney ve G.doğu Asya	5.4	1.0	10.9	7.4	10.0
Çin	---	0.1	1.1	2.9	5.3

1980'lerin ikinci yarısından itibaren Asya yabancı yatırım almakta Latin ABD ve Karayipleri geçmektedir. 1990 yılında Asya'ya yönelen yatırımlarda bir patlama olmuş ve GOÜ'e yönelen toplam yatırımlar içindeki payı %61.2'ye yükselmiştir (Bkz.Tablo 2). Asya'daki bu yatırımların hemen hemen tamamı (yaklaşık %90'ı) Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya bölgesine yapılmaktadır. Bu bölgeye gelen yatırımların önemli bir oranını ise Çin almaktadır. Çin'in bu bölgeye yönelen yatırımlardan aldığı pay 2000 yılında %39.2'den ve 2006 yılında hızlı bir biçimde artarak %53'e fırlamıştır. Çin, son yıllarda içe yönelik DYY'ların artış hızı bakımından (ABD'den sonra) ikinci sırada yer almaktadır. Aynı zamanda, dünya DYY'ları içindeki payı da %5.3'dür. Hong Kong üzerinden bu ülkeye akan DYY miktarı toplam DYY'larının büyük bir yüzdesini oluşturmaktadır (Rugman,2000:176). Tabloda ayrıca, GOÜ'lere, özellikle de Asya bölgesine yönelen yabancı yatırımların payının 2000 yılında 1990'daki düzeyinin altında kaldığı görülmektedir. Bunun nedeni, 1997 yılı sonunda Güneydoğu Asya'da patlak veren ve daha sonra Latin ABD'ya sıçrayan kriz nedeniyle 1998-2000 aralığında yabancı yatırımların tekrar gelişmiş ülkelere yönelmesidir.

Tablo 3: Dışa Yönelik DYY'ların Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (% , 1970-2006)⁵

	1970	1980	1990	2000	2006
Dünya	100	100	100	100	100
Gelişmiş Ülkeler (GÜ)	99.6	94.1	94.8	89.0	84.2
Geçiş Ekonomileri	0.0	0.0	0.0	0.2	1.5
Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)	0.4	5.9	5.2	10.8	14.3
Afrika	0.1	2.0	0.3	0.1	0.7
L.Amerike ve Karayipler	0.2	1.7	0.1	4.0	4.0
Asya	0.0	2.1	4.8	6.6	9.6
Doğu, Güney ve G.doğu Asya	0.0	1.0	4.2	6.5	8.5
Çin	---	---	0.4	0.1	1.3

⁴ Kaynak: UNCTAD, 2009.

⁵ Kaynak: UNCTAD, 2009.

Dünyadaki DYY'ların büyük çoğunluğu Tablo 3'den de görüleceği üzere, gelişmiş ülkeler kaynaklıdır ve bu ülkelerde sonlanmaktadır. Dışa yönelik toplam DYY'ların gelişmiş ülkeler payı 1970 yılından 2006 yılına %90'lık düzeyini korumaktadır. GOÜ'ler genelinde dışa yönelik yatırımların toplam içindeki payı düşük olmakla birlikte, bu ülkelerden Afrika ve Latin ABD ve Karayipler ile Asya bölgesinde 1980 yılından sonra dışa yönelik yatırım miktarı artmaktadır (Bkz. Tablo 3). Bu artış 2000 ve 2006 yıllarında da devam etmiştir. Buradan, daha önce de belirtildiği gibi, DYY akışlarının ABD, AB ve Japonya'nın etkisi altındaki bölgelerden oluşan bir coğrafya içerisinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

DYY'ların ülkelerin üretim faaliyetlerindeki konumunu görmek açısından, ülke GSYİH içindeki payları önemli bir göstergedir. Tablo 4'den görüleceği üzere, dünya DYY stokunun dünya GSYİH içindeki payı 1980'de %4.6'dan 2006 yılında %24.7'e yükselmiştir. DYY stokunun GSYİH içindeki payı gelişmiş ülkelerde 1980'den 2006 yılına %5.0'dan %24.2'ye, GOÜ'lerde ise %5.4'den %26.4'e çıkmıştır. 2002 yılı itibarıyla, AB %31.4'lük payla gelişmiş ülkeler arasında birinci sırada yer alırken, ABD %12.9 ile ikinci sıradadır (UNCTAD, 2003a: 278-288). GOÜ'ler arasında ise, Latin ABD ve Karayipler bölgesi %30.4 ile Güney, Doğu ve Güney Doğu Asya'nın (%29.0) önünde yer almaktadır. Asya ülkeleri arasında Çin'in DYY stokunun GSYİH içindeki payında gerçekleşen artış çarpıcıdır. 1990 yılında Çin'e yönelen DYY stokunun GSYİH'ya oranı %5.1'den 2000 yılında %16.2'ye sıçramıştır.

Tablo 4: Ülke Grupları İtibarıyla İçe Yönelik DYY Stokunun GSYİH İçindeki Payı (%), 1970-2002⁶

	1970	1980	1990	2000	2006
Dünya	---	4.6	8.0	18.2	24.7
Gelişmiş Ülkeler (GÜ)	---	5.0	8.1	16.4	24.2
Doğu Avrupa ve Bağımsız Devlet Topluluğu	---	0.0	0.1	15.6	23.7
Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)	---	5.4	9.5	25.2	26.4
Afrika	---	7.7	11.6	25.3	28.9
L.Amerike ve Karayipler	---	4.6	9.3	24.0	30.4
Asya	---	4.9	9.1	32.0	29.0
Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya	---	17.7	28.2	80.5	74.1
Çin	---	0.4	5.1	16.2	11.0

1980'lerin ortalarından bu yana DYY'larda yaşanan artışın etkenleri arasında şu noktalar öne çıkmaktadır: Öncelikle, Japon ve Avrupa paralarının 1985-1995 arasında dolara göre değer kazanması bu iki bölgedeki şirketleri uluslararasılaşma konusunda cesaretlendirmiştir. İkincisi, AB ve NAFTA'nın

⁶ Kaynak: UNCTAD, 2009.

kurulmasıyla bölgesel bütünleşme çabaları yoğunlaşmıştır. Üçüncüsü, 1980'li yıllarda UÖŞ'ler arasında birleşme ve ele geçirme hareketlerinde artışlar söz konusudur. Dördüncüsü, GOÜ'ler ve Doğu Avrupa ülkelerindeki özelleştirme programlarının yoğunluğu yatırım rejimlerinin serbestleşmesiyle birleşmiştir. Son olarak, Doğu Asya ve özellikle Çin pazarlarının cazibesi artmıştır (Adda, 2002: 88).

DYY'ların bölgesel dağılımına ilişkin şu iki olgu önemlidir: Birincisi, DYY'ların eşitsiz dağılımıdır. GOÜ'lere yönelen yabancı sermayenin payı son yıllarda artmakla birlikte, hala toplam yabancı sermaye stoğunun %75'i, akımlarının ise %60'ı Kuzey ABD, AB ve Japonya/Güneydoğu Asya triadı içindedir. Ayrıca, GOÜ'lere giden yabancı sermaye payının da %77'si 10 ülkeye (Asya Kaplanları, Çin, Arjantin, Şili, Brezilya ve Meksika) yönelmiştir. İkinci olgu ise, yabancı sermayenin kalkınma üzerinde olumlu etkisine örnek ülke olarak gösterilen Malezya deneyiminin, öteki GOÜ'lerde tekrarlanabilmesinin olanaksızlığına ilişkindir. 1991-93 döneminde Malezya GOÜ'lere yönelen yabancı sermayenin %10'unu çekmiştir. Bu pay, yabancı sermayenin GSMH'ya oranının %10 civarında olmasına tekabül etmektedir. Öteki GOÜ'lere de benzer miktarda yabancı sermayenin akışını sağlayabilmek için, dünyadaki mevcut yabancı sermayenin dört katına gereksinim vardır. Başka bir deyişle, GOÜ'lerin tamamında Malezya deneyiminin gerçekleştirilebilmesinin maddi olanakları mevcut değildir (Tonak, 1998: 73).

DYY'ların dünya genelindeki sektörel dağılımına bakıldığında ise, hem gelişmiş ülkelerde, hem de GOÜ'lerde hizmet sektörü ön plana çıkmaktadır. 1950'lerde yabancı yatırımlar, birincil mallarda (işlenmemiş ya da çok az işlenmiş tarım, ormancılık ve madencilik ürünlerinde) ve kaynakların yoğun kullanıldığı imalat sektörlerinde toplanmış iken, günümüzde daha çok hizmet sektörlerinde ve teknoloji yoğun imalatta yoğunlaşmaktadır (Somel, 1996: 88). Gelişmiş ülkelerde imalat sanayine yönelen DYY'ların payı 1988'de %37.5 iken 1997 yılında bu oran %35.4'e inmiştir. DYY girişlerinde hizmet sektörünün payı ise %42.9'dan %53'e yükselmiştir. GOÜ'ler de ise aynı yıllar itibariyle imalat sanayinin payı sırasıyla %66.8 ve %50.1, hizmet sektörünün payı ise %25 ve %41.3 olmuştur. Her iki ülke grubunda da hizmet sektörü büyük gelişim göstermekle birlikte, imalat sanayinin payındaki düşüş GOÜ'lerde daha fazla hissedilmiştir (DPT, 2000: 6). Yabancı yatırımların hizmet sektörlerinde yoğunlaşmasının bir nedeni, hizmetlerin tüketimindeki mekansal sınırlamalardır. Hizmetlerin çoğu üretildiği yerde tüketilir. UÖŞ'ler, yabancı ülkelerde finans, iletişim, ulaştırma gibi alanlara nüfuz edebilmek için yatırım yapmak zorundadırlar. Öte taraftan imalat sanayisine bakıldığında ise, UNCTAD (2002a:55)'a göre, dünya ticaretinde en dinamik yirmi ürün grubunun⁷ dahil olduğu sektörler aynı zamanda en fazla DYY alan sektörlerdir. Bu sektörler şu dört kategori içerisinde yer almaktadır:

⁷ Bu yirmi ürün grubu şunlardır: Transistör ve yarı iletkenler; Bilgisayar; Bilgisayar parçaları ve ofis makineleri; Optik araçlar; Parfümeri ve kozmetik; İpek, Örgü iç çamaşırı; Plastik ürünler; Elektrik güç makineleri; Müzik araçları; Deri imalatı; Alkolsüz

- Elektronik ve elektrikli mallar (SITC 75, 76, 77);
- Özellikle giyim eşyası olmak üzere, emek yoğun tekstil ürünleri (SITC 61, 65, 84);
- AR-GE harcaması yapılan ve yüksek teknolojiye sahip nihai mallar endüstrileri (SITC 5,87);
- İpek de dahil olmak üzere alkol içermeyen gıda ve içecek endüstrilerinin yer aldığı birincil mallar grubu (SITC 261, 111, 048).

Yine, UNCTAD (2002a: 52-53)'a göre, DYY'lardaki hızlı genişleme dünya ekonomisinde uluslararası üretimin rolünü büyütürken bu yatırımları dünya ekonomisinin bütünleşme sürecinde temel kuvvet haline getirmektedir. UÖŞ şubelerinin dünya üretimi içinde 1970 yılında %4.5 olan payı, 1990 yılında %6.4'e ve 2000 yılında %9.9'a kadar yükselmiştir (Efe, 2002: 52). Bu gelişme, özellikle 1990'lı yıllardan sonra ivme kazanan DYY'lar ile açıklanabilir. Ayrıca, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de bu alanlarda maliyetlerin düşmesine olanak sağlamıştır. Maliyetlerdeki bu azalış, UÖŞ'lerin kendilerine özgü üstünlükleri (uzmanlaşmış bilgi, yeni üretim teknikleri) ile birleşince ana ülkeden uzakta üretim yapmak ekonomik olarak anlamlı hale gelmiştir.

Sonuç

Doğrudan yabancı yatırımların itici gücü nedir diye sorulduğunda verilecek yanıt üretim maliyeti farklılığı olacaktır. Üretim maliyeti ise ücret farklılığı, teknolojik üstünlük, piyasa güçleri, eksik tüketim, kurumsal yapılar vb. gibi birçok unsurdan etkilenmektedir. Aslında tüm bu faktörleri içine alan ve sermayenin doğasında bulunan karlılığı artırma olgusu DYY'ların arkasındaki itici gücü oluşturmaktadır. Sermaye birikiminin sınırlarını genişletmek için üretken sermayenin uluslararasılaşmaya gereksinimi vardır. Üretim sürecinin farklı kısımlarının farklı girdileri gerektirmesi ve girdi fiyatlarının ülkeler arası farklılığı firmanın üretim sürecini bölerek daha fazla kâr elde etmek üzere başka bölgelere kaydırmasına neden olur.

Doğrudan yabancı yatırımlar eliyle UÖŞ'ler özellikle imalat sanayinde üretim sürecini bu biçimde aşamalara ayırmakta ve her aşamayı karşılaştırmalı üstünlük yapısına göre en uygun koşullara sahip ülkelerde gerçekleştirme yoluna gitmektedirler. Üretimde katma değer sürecinin bu şekilde çeşitli dilimlere ayrılması ise, bu sürece dahil edilen GOÜ'nün dünya ticaretindeki konumunu etkilemekte ve söz konusu ülkenin ihracatının

içecekler; Tıbbi araçlar; Elektrik dağıtım ekipmanı; Telekomünikasyon ekipmanı; Tekstil iç çamaşırı; Tahıl ürünleri; Örgü dokuma; Farmakolojik ürünler; Elektrikli makineler.

büyümesi, ihracata konu olan mal kompozisyonunun genişlemesi ve söz konusu malların faktör içeriklerinin teknoloji ve nitelikli işgücü lehinde artması biçiminde etkiler yaratabilmektedir. Bununla birlikte, yukarıda da belirtildiği gibi, bu tür etkilerin gözlenebildiği GOÜ sayısı sınırlıdır. Daha düşük girdi maliyeti arayışı UÖŞ'lerin üretimin çoğunlukla düşük katma değerli aşamalarını GOÜ'lere taşımalarına yol açmakta; bu ise, söz konusu ülkelerin ihracatlarında artışa yol açsa bile imalat sanayi katma değerlerinde kayda değer bir artışın olmamasına neden olmaktadır.

Kaynakça

- Adda, J., 2002, *Ekonominin Küreselleşmesi*, çev. İnceci, S., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Alpar, C., 1978, *Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma*, AİTIA Yayın No: 124, Ankara.
- DPT, 2000, *Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi*, Sekizinci Beşyılılık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: 2543, Ankara.
- Dunning, J. H., 1988, *Explaining International Production*, Harper Collins Academic, London.
- Efe, B., 2002, *Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği*, İzmir Ticaret Odası, İzmir.
- Hirst, P. & Thompson, G., 2000, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, 2. Basım, çev. Erdem, Ç. & Yücel, E., Dost Kitabevi, Ankara.
- Hummels, D., J. Ishii & Yi, K., 1999, "The Nature and Growth of Vertical Specialization in World Trade", *FED of New York Research Paper*, March, mimeo.
- Hummels, D., Rapaport, D. & Yi, K., 1998, "Vertical Specialization and the Changing Nature of World Trade", *FED of New York Economic Policy Review*, June: 79-99.
- Karlık, R., 2001, "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı", içinde *Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye*, T.C. Merkez Bankası, Ankara.
- Kazgan, G., 1988, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Markusen, J. R., Venables, A. J., D. E. Konen, K. H. Zhang, 1996, "A Unified Treatment of Horizontal Direct Investment, Vertical Direct Investment and the Pattern of Trade in Goods and Services", *NBER Working Papers* No: 5696, August, mimeo.
- Rugman, A., 2000, *Globalleşmenin Sonu*, çev. Eroğlu, S., MediaCat Kitapları, İstanbul.
- Somel, C., 1996, "Üretimde Küreselleşme ve Kalkınma", *Toplum ve Bilim*, 69 (Bahar): 82-107.
- Tanyılmaz, K., 2000, *Yeni Üretim Teknikleri ve Azgelişmiş Ülkelerin Uluslararasılaşma Stratejileri: Türk Elektronik Sektörü Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Tonak, A., 1998, "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nın Bağlamı: 'Küreselleşme' ve Yabancı Sermaye", *Toplum ve Bilim*, 77 (Yaz): 69-81.
- UNCTAD, 2009, *Handbook of Statistics Online Databases*, <<http://stats.unctad.org>>.
- _____, 2003, *World Investment Report 2003: FDI Policies for Development: National and International Perspectives*, New York.
- _____, 2002a, *Trade and Development Report 2002: Developing Countries in World Trade*, New York & Cenova.
- _____, 2002b, *World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness*, New York.
- _____, 1999, *World Investment Report 1999*, New York.
- _____, 1998, *World Investment Report 1998*, New York.
- _____, 1997, *World Investment Report 1997*, New York.
- _____, 1994, *World Investment Report 1994: Transnational Corporations, Employment and the Workplace*, New York.

- Vernon, R., 1998, *In the Hurricane's Eye: The Troubled Prospect of Multinational Enterprises*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Went, R., 2001, *Küreselleşme: Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar*, çev. Dinç, E., Yazın Yayıncılık, İstanbul.